
UDK 801.61/62–48
Originalni znanstveni rad.

primljeno: 23. 2. 1988

Ivo ŠKARIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

Zrinka BABIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

Đurđa ŠKAVIĆ

Akademija dramskih umjetnosti, Zagreb

Gordana VAROŠANEC

Fakultet političkih nauka, Zagreb

SILAZNI NAGLASCI NA NEPOČETNIM SLOGOVIMA RIJEČI

SAŽETAK

Temeljna je teza članka da novostokavski govori, koji su temelj suvremenog standarda, imaju svoju unutarnju prozodijsku potenciju koja generira silazne naglaske na nepoččetnim slogovima riječi. Ta se potencija očituje u nepreskakivanju silaznih naglasaka na proklitiku, u brojnim složenicama, superlativima i skraćenicama sa silaznim naglaskom na nepoččetnim slogovima te u padežnim oblicima (vokativu i genitivu množine) nekih imenica u kojima sustavno uzlazni naglasci metatoniraju u silazne. Ta se teza suprotstavlja onoj koja ta događanja shvaća kao razgrađivanje naglasnog sustava pod izvanjskim pritiscima.

U naglasnom sustavu mladih novoštokavskih govora, koji su temelj našeg suvremenog standarda, kako u morfologiji i sintaksi, tako i u ortoepiji, pa stoga i u prozodiji riječi, opće je pravilo da silazni naglasci ne mogu stajati na nepočetnim slogovima riječi. U tim ih govorima u tom položaju nema, smatra se, još od petnaestog stoljeća.¹ Tada su se dva naglaska, kratkosilazni i dugosilazni, koji su u tim govorima jedini i preostali pošto se akut metatonirao i izjednačio s dugosilaznim,² počeli, vjerojatno postupno,³ premještati za jedan slog naprijed i pri tome metatonirati u uzlazne naglaske: u kratkouzlazni ako je slog ispred i prije bio kratak, a u dugouzlazne ako je taj slog prije bio dug.⁴ Ta se metatonija uz metataksu vjerojatno dogodila zato što je

[1] »U toku XV veka, u jednom delu naših govora, po svoj prilici u Hercegovini, izvršilo se pomeranje ova dva stara akcenta (´ i ˘) za jedan slog na početku reči, koje je dalo, kad je slog bio kratak ˘, a kad je bio dug ´. To je novija, savremena akcentuacija novoštokavskih dijalekata.« (A. Belić: Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika, I Fonetika, Naučna knjiga, Beograd, 1972, str. 160). »To zaključujemo na osnovu toga što se u to vreme znatan deo predstavnika hercegovačkog govora odvojio i otišao daleko na zapad (u Liku, Krbavu, deo Slavonije); i svi predstavnici hercegovačkog govora, ma gde se oni nahodili u zapadnim krajevima, znaju za prenos akcenta. Zato se kao nesumnjivo vreme kada je stara štokavska akcentuacija pomerena može uzeti XV vek; međutim stvarno to se u njoj moglo desiti i znatno ranije.« (Isto dj. str. 161).

Slično piše i Poljanec: »U XV veku izvršilo se u nekim našim govorima (na pr. u Hercegovini) premeštanje tih akcenata za jedan slog prema početku reči, ali se pri tom menjala struktura akcenta.« (Fr. Poljanec: Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika, Zagreb, 1936, str. 162). »Kao što se vidi, oba uzlazna akcenta ˘ i ´ nisu prvobitni (primarni), nego su postali kasnije pomeranjem starog akcenta za jedan slog prema početku reči.« (Isto dj., str. 163).

[2] »U vremenu do XV veka čakavski ˘ (akut, pr. aut.) prešao je u većini štokavskih govora u novi ˘ koji je tako, pošto je ˘ mogao stajati na svim slogovima, dobio takođe tu osobinu. Na taj se način stari štokavski ˘ izjednačio sa ovim novim ˘. te je sada u ovoj eposi štokavskih dijalekata ˘ (ma kakvog porekla bio) mogao stajati na svim slogovima. To je starija akcentatska sistema novoštokavskih govora. Ovamo spada, znači, kosovsko-resavska akcentuacija, zetska i akcentuacija starijih bosanskih govora. To je štokavska akcentuacija od dva akcenta.« (A. Belić, cit. dj., str. 159—160). »Čini nam se, a na to nas upućuje celokupni razvitak akcentuacije u progresivnim govorima što-dijalekta, da bi ovaj termin trebalo vezati za raniji period. U Periodizaciji prof. Belić ovu pojavu (tj. ˘ > ˘) stavlja u vreme VII do VIII v. To je osobina koja je zajednička skoro svim govorima štokavskog dijalekta. Ovaj termin je, po našem mišljenju, precizniji i prihvatljiviji.« (A. Peco: Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika, Naučna knjiga, Beograd, 1971, str. 45).

[3] »Današnji (se) naš akcentat ´ razvio prije nego ˘, a budući da ima mnogo govora, gdje se govori na pr. *kazāli* i *kazó* (kazao) pored *ruka*, treba reći, da se akcentat ´ razvio najprije na drugom slogu od kraja ispred akcenta ˘ ... na pr. *kazali* od *kazali*, a onda ispred ˘, na pr. *kazó* od *kazó* ili *načelnik* od *načelnik*.« Akcentat se ˘ razvio najprije na drugom slogu od kraja ispred starijeg ˘ ... i »prije ispred kratkih vokala ... nego ispred dugih vokala.« (Stj. Ivšić, Rad 196, str. 148—149: citirano prema A. Peco, cit. dj. str. 49—50.)

»Najverovatnije je da su se prvo likvidirali kratki akcenti sa otvorenih ultima (tip *rukā*, *nogā*), zatim duge otvorene ultime (tip *ruké*, *vodé*), i tako redom.« (A. Peco, isto str. 51.)

[4] »Od kvantitete slobodnog mjesta zavisila je i kvantiteta novog akcenta, tj. na predakcenatskoj se kraćini razvio kratkouzlazni akcentat (˘), a na predakcenatskoj

već i prije premiještanja naglasna slog pred njim bio postao uzlaznog tona.⁵ Tako je u tim govorima *ruka* postala *noga*, *noga* *djevojka*, *ženē* (prema prijašnjem *ženē*) *ženē* i sl. Prijelazom silaznih u uzlazne pomicanjem za jedan slog naprijed preostali su silazni naglasci samo tamo gdje pomicanje nije bilo moguće, a to je na početnim slogovima. Te su naglasne promjene zahvaćale ritmičke cjeline, naglasne riječi, pa su pod udar pravila da silazni naglasci mogu stajati samo na početnom slogu došle sve govorne riječi, bilo da su osnovne samostalne riječi (kao što su navedeni primjeri), bilo da su to prefigurane tvorenice (*dāti* — *dodāti* — *dodati*, *pīšem* — *napīšem* — *nāpišem*, *jēsti* — *pōjēsti* — *pojēsti*, *mājka* — *pomājka* — *pōmājka* i sl.), bilo da su složenice (*mnōgo* + *brojan* — *mnōgobrojan* — *mnogobrojan* — *mnogobrojan*, *više* + *složan* — *višesložan*, *drvo* + *sjēča* — *drvosjēča* i sl.) ili su naglasne riječi sastavljene od nesamostalne prislonjenice i jedne naglasno samostalne riječi (*iz kūće* — *iz kuće*, *kod tēbe* — *kod tebe*, *u školu* — *u školu* i sl.). Iz štokavskih govora, gdje to pravilo sustavno djeluje, ono je ugrađeno i u naš standard, ali ne sasvim odlučno. Drugačije ne bi ni bilo moguće budući da se u standardu ukrštavaju silnice i iz drugih govora, a i temelji su standarda drugačiji, osvješteniji nego što su u organskim govorima. Zbog toga su u standardu nerijetka područja prelamanja, a u postupku standardizacije odmjeravanja prije odlučivanja. I nestručni korisnici standarda osjećaju te njegove nesigurne, kolebljive dijelove.⁶

Od pravila da je naglasna riječ sa silaznim naglascima na nepočetnim slogovima nemoguća prvo su se izuzeli sklopovi proklitika s akcentogenim riječima od više od dvaju slogova. To je izuzeće definirano i kao ortoepsko pravilo⁷ pa se propisuje da je standardno naglašavanje *kod učēnica*, *preko nākovnja*, *po ōpomenama*, *u nēdogleđ*, *za lādicama*, *u nēpovrat* i sl., a da je naglašavanje s preskakivanjem *kōd učēnica*, *ū nedogleđ* itd. tek dopuštena stilska mogućnost. To izuzeće priznaje da našem standardnom sustavu nije

duljini dugouzlazni akcenat (˘). Na mjestu pak starog kratkog akcenta ostala je kraćina, a na mjestu dugog akcenta pojavila se duljina.« (M. Moguš: Fonološki razvoj hrvatskog jezika, MH, Zagreb, 1971, str. 95.) Usp. i Belić u bilj. 1.

[5] »Pošto su ti akcenti (misli se na silazne na nepočetnim slogovima, pr. aut.) opadali sa izvesne visine, mora se pretpostaviti da se u tonskom pravcu slog koji im je prethodio razvijao u penjanju do njihove visine... U starijoj akcentuaciji našoj i danas se mogu čuti takvi primjeri.« (A. Belić, cit. dj., str. 160).

»Prijelazom ~ u ˘ počela je silaznost davati akcentuaciji osnovni intonacijski ton. To znači da je početak naglašenog vokala težio da bude intonacijski visok. Tako je slog ispred akcenta postajao samo zalet za tu visinu.« (M. Moguš, cit. dj., str. 93—94).

[6] Vidi dalje podatke iz ankete.

[7] »Prenošenje akcenta na proklitiku vrši se obično s jednosložnih i dvosložnih riječi, a s višesložnih rjeđe... I proklitike se izgovaraju zajedno s riječima iza sebe, kao da je napisano: *ūgrad*, *īzgrada*... *poribu*, *nečeka*... U književnom se jeziku opaža sklonost da se akcent sve rjeđe prenosi na proklitiku, naročito na višesložne prijedloge i na veznike.« (I. Brabec, M. Hraste, S. Živković: Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika, Školska knjiga, II. izd., Zagreb, 1954, str. 18). »Takvo se prenošenje akcenta redovno vrši s jednosložnih i dvosložnih riječi i ˘blika, rijetko s trosložnih, a s četverosložnih i višesložnih gotovo nikad.« (S. Pavešić: Jezični savjetnik s gramatikom, Matica hrvatska, Zagreb, 1971, str. 415).

u potpunosti neprihvatljiv silazni naglasak na nepočetnim slogovima⁸ i kazuje da postoji izvjesna težnja za učvršćenjem mjesta naglasaka, napose u onim sklopovima koji su u rjedoj uporabi, a takvi su po pravilu duže riječi.⁹

Nije, međutim, sasvim pouzdano ni da je prelaženje silaznih naglasaka s dvosložnih i jednosložnih riječi neutralan standardni način naglašavanja, a neprelaženje stilski obojeno, odmak, jer može biti da je i obrnuto. Sudovi se o tome mogu razlikovati vjerojatno najviše u zavisnosti od toga ima li onaj koji procjenjuje u svom polaznom govoru kao temeljno jedno ili drugo naglasno ponašanje. Odnos vjerojato nije podjednak u neoslavljenom, starom preskakivanju, koje je zato i dijalektalno rasprostranjenije (tipa *u oko, u grad, ž polja*), ili u novijem preskakivanju, koje je svojstveno samo najmlađim novoštokavskim govorima.¹⁰ Neobaveznost prebacivanja silaznih naglasaka na prislonjenu, pa i s kratkih riječi, koja je više nego očita u suvremenom standardnom govornom ponašanju,¹¹ nije samo nadošla tijekom sazrijevanja standarda u doticaju s nenovoštokavskim govorima, nego leži kao mogućnost, vjerojatno iskonska, i u samim novoštokavskim govorima.¹² Načelo obaveznog preskakivanja, utemeljeno na naglasnom sustavu samo nekih novoštokavskih govora, živi je standardni jezik odbio, ali je preskakiva-

[8] Zato nije nužno da se udarni naglasak na nepočetnom slogu stranih riječi pomiče naprijed u uzlazni ili mijenja u uzlazni na istome slogu. Međutim, o naglašavanju stranih riječi bit će podrobnije govora drugom prigodom.

[9] Još je od G. K. Zipfa (*The Psycho-Biology of Language*, Boston — Houghton, 1935) na ovamo utvrđeno opće pravilo da su riječi u uporabi to rjeđe, što su dulje.

[10] Kako je opisano na početku ovog članka.

[11] T. Buzina analizirala je pet zagrebačkih TV dnevnika 1984. i našla da se naglasak prebacuje na prislonjenu samo jedanput od šest mogućih puta, što podjednako stoji i za zagrebačke i za sarajevske govornike (koji su bili uključivani). Prebacuje se samo s jednosložnih i dvosložnih riječi, ali i među tim je riječima mnogo manji postotak prebačenih nego neprebačenih naglasaka. (T. Buzina: *Ortoepska odstupanja u televizijskim dnevnicima*, *Govor*, br. 2, Zagreb, 1987).

[12] »Rečeno je da akcenti [˘] i [˘] mogu stajati samo na početku riječi; prema tome, ti akcenti u novoštokavskim govorima prelaze na proklitiku... Ovdje ću dodati samo to da se prijelaz akcenta nije razvio u svim štokavskim govorima, nego se u starijim govorima pored *u polje* govori u *blato*, a prema jednakom akcentu *polje* i *blato* govori se i u *polje*.« (S. Ivšić: *Slavska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1970, str. 171).

»Međutim samo se u izviesnom delu naših govora književnog tipa ovo (preskakivanje, primj. aut.) održava, inače se govori *ode na jezero, ni otac ni majka* i slično, tako da se može reći da za izviesni deo naših govora najnovijeg tipa proces o prenošenju [˘] i [˘] vredi kao završen.« (A. Belić, prije cit. dj., str. 160—161).

»Ovo prenošenje i danas je sasvim obično u ijekavskim govorima hercegovačkog tipa, ali nije i u ekavskim govorima sa novoštokavskom strukturom gde sve više prevladava akcentat akcentogene reči a ne akcentatske sintagme, naročito kod višesložnih reči. Stanje koje nalazimo u progresivnijim govorima ekavskog izgovora može se dvojako tumačiti: a) takvo stanje je doneseno iz starog zavičaja (u pitanju su krajevi gdje je hercegovački migracioni element odigrao značajnu ulogu), nije, znači, proces prenošenja bio završen; b) staro stanje, doneseno iz prvobitnog zavičaja, narušeno je pod uticajem onih govora koje nije bio ni zahvatio ovaj proces. Moguće je da je ovaj drugi momenat ovde bio presudniji.« (A. Peco, cit. dj., str. 52).

nje prihvatio kao svoju izbornu mogućnost. Stručnjacima predstoji da sociofonetičkim postupcima ispitaju stilističku vrijednost preskakivanja i nepreskakivanja naglasaka u različitim sklopovima naglasnih riječi: u dužim, kraćim, rjedim, češćim, u sklopovima s neoslabljenim i s oslabljenim preskakivanjem. Za našu je temu, međutim, u ovom času važno utvrditi da silazni naglasci na nepočetnim slogovima naglasnih riječi duhu našeg standarda ne proturječe.

Silazni naglasci na nepočetnim slogovima ne samo da su prihvatljivi u novoštokavskim govorima, pa i u implicitnom i eksplicitnom standardu, u naglasnim riječima s prisljonjenicama, nego i u samostalnim riječima. Tri su skupine takvih riječi: 1. stilističke riječi, 2. složenice i 3. riječi u oblicima koje obilježava silazan naglasak. U skupinu stilističkih riječi idu markirane riječi i usklici, u skupinu složenica idu prave složenice, superlativi pridjeva i priloga te skraćnice, a oblici su obilježeni silaznim naglaskom: vokativ, genitiv množine i prezent.

Kad je riječ o silaznim naglascima u nepočetnim slogovima riječi kao o sustavnoj jezičnoj činjenici, ponašanje naglasaka u prvoj skupini nije bitno. Markirane riječi kao što su *seljak*, *bedak*, *bedača*, *mužaća*, *zajebant*, *zafrkant* i sl. i jesu zato markirane što iz jezičnog tkanja strše, a usklici zapravo i ne pripadaju jeziku, pa se u primjerima kao što su *aha*, *ohō*, *ijū* i sl. podjednako ne razaznaje jezični naglasni sustav kao što se ne razaznaje ni prva ni druga jezična artikulacija.

Silazni se naglasci na nepočetnim slogovima mogu naći u složenicama i u superlativima, koje također treba razumjeti kao da su složenice od *naj* i komparativnog oblika,¹³ ako drugi dio tih složenica kao samostalna riječ ima silazan naglasak na prvome slogu. Takve se složenice mogu izgovoriti i kao polusloženice, tj. s dva naglasaka, npr. *sv'jétlomōdar*, *sv'jétlōžūt*, *prvobrātučad*, *najbōlji*, *najgūšći*, *najdonji* itd., ali kada se ostvaruju kao prave složenice, imaju samo jedan naglasak, i to na drugom svom dijelu: *svjetlomōdar*, *svjetložūt*, *prvobratučad*, *najbōlji*, *najgūšći*, *najdonji* (u superlativu i *najbōlji*, *najgūšći*, *najdonji*). Primjere takvog naglašavanja ima i Karadžić (*zlopōglēda*, *očēvidni*, *očigledni*, *bogobōjžan*¹⁴), Daničić (*ranorānilac*¹⁵), Maretić (*kojekūd*, *kojekād*, *kojigōder*, *kojekāko*, *jednodušno*, *svojevōljno* i dr.¹⁶), Pravopis 1960. (*kupoprōdaja*, *primoprēdaja*, *poljoprivreda*, *samoūprava*, *ranorānilac*, *veleizdaja* i dr.¹⁷) Babić (*samoispovljēst*, *vodoprivreda*, *jugozapad*, *sjeverozapad*, *aerosjētvā*, *aerogūsār*, *agromāksimum*, *minisūknja*, *samoizdaja*, *samoizgrādnja*, *samoōbmana*, *samoōbrana*, *samoōdgoj*, *samospōznaja*,

[13] »U superlativu je uvijek (') na *naj*, a komparativ (odnosno pozitiv) zadržava svoj akcent, tako da onda superlativ ima dva akcenta ... Dvostruki akcent u superlativu može se objasniti time, što se superlativ osjeća kao složena riječ, a ona može imati dva akcenta.« (I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, nav. Gramatika, str. 87).

[14] Preuzeto iz A. Peco, cit. dj., str. 82. Isto i A. Belić u »Iz novije akcentuacije«, NJ n. s. II, 229.

[15] Đ. Daničić: Akcenti u imenica i pridjeva, JAZU, II izd., Zagreb, 1913, str. 15.

[16] T. Maretić: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, II izd., Zagreb, 1934, str. 108.

[17] Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, MH, Zagreb, 1960.

*samozaštita, supernēboder, superpuška, superradnik*¹⁸) te suvremeni uzorni govornici (npr. *brodolomnik, brodovlasnik, istomišljenik* i dr.¹⁹).

U duhu je našeg jezika da sve vrste složenica, pa i superlativi i skraćeni- ce, imaju samo jedan naglasak; polusloženice, koje su ad hoc složeni dvočla- ni izrazi i za privremenu uporabu, imaju dva naglasaka. Prestrojavanje dvo- naglasnih jedinica složenica u jednonaglasne cjeline pod djelovanjem je dvi- ju podjednako jakih sila. Jedna je od tih sila novoštokavsko ritmično pravilo da silazni naglasci ne mogu biti na nepočetnim slogovima riječi, a nikakvog naglasaka nema na posljednjem slogu. Pod djelovanjem te sile prvi se nagla- sak složenica gubi, a drugi, ako je silazan, pomiče se za jedan slog naprijed i postaje kratkouzlazan (npr. *samouprava, brodolomnik, brodovlasnik, isto- mišljenik, očevidan*, očigledan, Jugoslavija itd.), ili neoslabljeno prelazi na prvi slog (*očevidan, očigledan*), ili se silazni naglasak s drugog dijela složeni- ce metatonira u uzlazan (*zlopogleda, poljoprivrede*²⁰). Takav su način pre- strojavanja naglasaka u složenicama u nas standardolozi skloni preporučivati i onda kada se jezik kao živi organizam tomu žestoko opire.²¹

Druga se jezična sila očituje kao težnja zadržavanja istog naglasaka na istom slogu. Učinak te druge sile poprima goleme razmjere u nepreskakivanju silaznih naglasaka na prislonjenice, o čemu je bilo riječi. Ta će ista sila, koja je ovom jeziku podjednako svojstvena kao ona prva, okameniti silazne na- glaske unutar brojnih složenih riječi. Pod utjecajem prve i druge sile bilo bi, privida se, najrazumnije da se postignu kompromisna rješenja. Jedno bi od tih kompromisnih rješenja bilo da se silazni naglasak drugog člana složenice metatonira u uzlazni (kao u primjeru *poljoprivrede*), ali je takvo rješenje za jezik neprihvatljivije dokle god je doista četvoronaglasan, jer takvu metato- niju suvremeni jezik ne poznaje.²² Drugo je kompromisno rješenje da se sa- čuva naglasak prvog člana složenice, a da se drugi zgasne. Takvo bi rješenje također postiglo sklad jer bi se naglasak neizmijenjen zadržao, a silazni se naglasak ne bi našao na nepočetnom slogu (npr. *brodovlasnik*), ali takvo što jednostavno nije moguće jer je prozodija riječi podređena jačoj sintagmat- skoj prozodijskoj razini. A na toj sintagmatskoj razini posljednji je član nor-

[18] Stjepan Babić: Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, JAZU — Glo- bus, Zagreb, 1986., str. 321—332.

[19] Anketirana su tri naša vrsna glumca i tri vrsna TV-spikera, i to 1. Zl. Crnko- vić, 2. V. Drach, 3. T. Lonza, 4. J. Nikić, 5. B. Uvodić i 6. K. Urličić. *Brodolomnik* izgovar-aju 5 i 6, *brodovlasnik* 1, 2, 4, 5 i 6, *istomišljenik* 1, 3, 4, 5 i 6.

[20] Sve primjeri iz Pravopisa 1960.

[21] S riječju Jugoslavija anketirano je 66 studenata. Njih 60% reklo bi *Jugoslavi- ja*, 40% *Jugoslavija*, podjednako štokavci i neštokavci. Međutim, 62% od ukupnog bro- ja anketiranih smatra pravilnim *Jugoslavija* i tako misli čak 70% (!) štokavaca, pa ispa- da da im je naglašavanje *Jugoslavija* »u uhu«, ali ne i u duhu jezika, premda se u struč- nim krugovima drži da je obrnuto od toga.

[22] Kad je u pitanju kratki naglasak, kao u primjeru *poljoprivrede*, zamjena se silaznog naglasaka uzlaznim čini prihvatljivom, ali to je samo zbog toga što je razlika među ta dva naglasaka za mnoge neopažajna. Zamijene li se tako dugi naglasci i nagla- si npr. *brodovlasnik, Jugoslavija* i sl., postaje očitim da naglasni sustav to ne dopušta. To je tako zato jer je razlika između ' i ' znatna i opreka među njima u većine govorni- ka standarda živa.

malna sintagmatska jezgra, sintagmatska rema, a prednji su članovi sintagme manje obavijesne teme, značenjski restriktivni, atributi jezgre. Tako u sintagmama *On radi, Dolazi sutra, Marija piše pismo* i sl. uobičajeno su istaknuti naglašeni slogovi u posljednjoj riječi, a isticanje prednjih riječi *On radi, Dolazi sutra, Marija piše pismo* i *Marija piše pismo* predstavlja odmak od redovnog, obilježen govorni ostvaraj. (U superlativa je taj neredovan način redovan jer je superlativima isticanje bitan dio sadržaja.) Istanje je posljednjeg člana vidljivo i u spojenim idiomima: *Dobar dan!, Dobra noć!, Ljubim ruke!, Kapa dolje!, društveno-političke organizacije* i sl. Istanje prve riječi u tim idiomima mora imati jako stilističko ili antitezno opravdanje. Da rema zauzima posljednje mjesto u sintagmi, nije svojstveno samo za naš jezik, već je šira nadjezična pojava, pa zahvaća i druge jezike.²³ Zato bi naglašavanje prvog člana složenica, koje su u biti transformirane sintagme, a brisanje naglasaka drugog člana, moralo nadjačati taj opći i u našem jeziku djelotvoran zakon, a za to je snaga našeg pravila o neprihvaćanju silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima preslabašna. Ta se i u novoštokavskim govorima jedva nosi s proklitikama, a u standardnome je jeziku, gdje djeluju i drugačiji naglasni sustavi, još i oslabljenija. Zato je sasvim normalno da se u naglasnom prestrojavanju složenica samo naglasak drugog člana uzima u obzir, i to uz izrazitu njegovu težnju da ostane neizmijenjen. Neizmijenjen zato jer se u nas, kao i u drugim jezicima, naglasak riječi optimalno ostvaruje upravo u sintagmatskim jezgrama.²⁴ Naglašavanje složenica kao *srpskohrvatski, poljoprivreda, Jugoslavija, svjetložit* i sl. moguće je samo kao isticanje, ali ne i kao neutralno izgovaranje tih riječi.

Složenice se, dakle, koje nisu polusloženice, naglasno mogu prestrojavati ili tako da poštuju pravilo o neprihvaćanju silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima ili tako da zajednički postane naglasak iz posljednjeg člana složenice, i to u neizmijenjenom obliku bilo da je uzlazan ili silazan. Prvi je način normalniji ako se složenica učvrstila kao jedinstvena riječ slabe etimološke prozirnosti, a drugi je način običniji što se u složenici jače osjeća njezina sintagmatska narav. Ti odnosi nisu različiti samo od jedne složenice do druge, nego su različiti i prema istoj složenici. U substandardnoj, kolokvijalnoj i žargonskoj uporabi jezika, u kojoj nadjačava sintagmatska os struktuiranja uz »nametnutu« selekciju, izražavanje je globalnije i etimološki neprozirnije, pa se i složenice doživljavaju kao da su oduvijek i bile jedna nerazdvojiva riječ s naglaskom svojstvenim za takve riječi (bez silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima). U standardnoj, dakle svjesnijoj, učenijoj uporabi jezika, dominira potreba za slobodnijim izborom na osi selekcije, pa je i svijest o sastavljenosti riječi prisutnija. Zato bi u standardnom govoru trebalo očekivati veći broj složenica s izvornim naglaskom drugog člana (tipa *primoprédaja*) nego u kolokvijalnom govoru (dakako, samo štokavaca).

Što se skraćena tiče, treba reći da se naši akcentolozi njima nisu bavili budući da su te riječi osebuje, premda se sklanjaju, izgovaraju i naglašava-

[23] A. Nakić: Kontrastivna analiza intonacije engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika, magistarska radnja, Zagreb, 1981.

[24] I. Škarić: Fonetika hrvatskoga književnog jezika (rukopis).

ju poput drugih riječi. Za našu je temu važno utvrditi da se veliki broj skraćenicā, i to onih koje se izgovaraju imenovanjem slova, izgovara sa silaznim naglascima na posljednjem slogu. Tako se govori *eserha* (SRH), *esade* (SAD), *eseseser* (SSSR), *eskaju* (SKJ), *afeže* (AFŽ), *peelo* (PLO) itd. I moguće tvorenice od takvih složenica imale bi također silazne naglaske na nepočetnom slogu, primjerice *esadeov*, *afežeovski*, *cekaovac*, *ibeoovac*, i sl. Naglasno »usustavljivanje« tih skraćenicā tako da se naglašava *eserha*, *esade*, *eseseser*, *eskaju* i sl. jezični osjećaj odbija. Skraćenicā koje se ne izgovaraju imenovanjem slova slijede glavna pravila našeg naglašavanja, pa se tako izgovara *jāzu* (JAZU), *ōour* (OOUR), *sōur* (SOUR), *ūd̄ba* (UDB) i sl.

U naglasnom sustavu, gdje pravilo o neprihvaćanju silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima nije jedina i uvijek vladajuća jezična sila, kao što smo to utvrdili za naš standard, vrijedi ispitati ostvaruje li se ta druga sila još gdje. Ispitivanja bi u prvom redu trebala usmjeriti prema oblicima koji metatoniraju uzlazne naglaske u silazne, a to su vokativ jednine, genitiv množine i prezent.

Kao što je poznato, vokativ imenica redovno metatonira uzlazne naglaske iz nominativa u silazne, pa tako riječi *žena*, *baka*, *vrābac*, *vojn̄ik*, *dj'ete* itd. u vokativu glase *ženo*, *bāko*, *vrāp̄če*, *vōjn̄iče*, *dj'ete*.

Ako su uzlazni naglasci u nominativu na nepočetnom predzadnjem slogu, kao u riječima *bjegunac*, *Dalmat̄inac*, *pomoćnik*, *gospodar* i sl., vokativni bi naglasak, teorijski uzevši, mogao biti četverolik: kao i u nominativu (dakle: *bjegun̄ce*, *Dalmat̄ince*, *pomoćnič̄e*, *gospodar̄u*), mogao bi metatonirati u silazan zadržavajući svoje mjesto iz nominativa (dakle: *bjegun̄ce*, *Dalmat̄ince*, *pomoćnic̄e*, *gospodar̄u*) ili iz genitiva (npr. *pomoćnik*, pomoćnika > pomoćnič̄e), metatonički bi silazni naglasak mogao oslabljeno preskočiti za jedan slog naprijed (*bjegun̄ce*, *Dalmat̄ince*, *pomoćnič̄e*, *gospodar̄u*) ili bi mogao recesirati u čelni, brzi naglasak (*bjegun̄ce*, *Dalmat̄ince*, *pomoćnic̄e*, *gospodar̄u*).

Prva mogućnost, po kojoj naglasak u vokativu zadržava isto mjesto i kvalitetu kao i u nominativu, vrlo se često čuje, pa bi trebalo ispitati narav i razmjere te pojave. Unutarnji su razlozi te pojave vjerojatno u čvrstoj vezi koja postoji između nominativa i vokativa, koji su vrlo često i morfološki jednaki, pa zato i naglasno (*vōjn̄ik!*, *Māra!* *budāla!* i sl.). Treba uzeti u obzir i činjenicu da i klasična norma propisuje da se u nekih imenica naglasak vokativa drži uzlaznog nominativnoga (npr. *druḡarice!*, *velič̄anstvo!*, *puč̄anstvo!*, *izjelico!* i sl.).

Druga bi mogućnost bila naglasno sustavna jer vokativ označava prijelazom uzlaznih naglasaka u silazne, kad se ne bi sukobljavala s načelom o neprihvaćanju silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima. Ta nas mogućnost ovdje jedino i zanima, pa će o njoj još biti riječi.

Treća mogućnost (tipa *Dalmat̄ince!*) proizlazi iz normalnog novoštokavskog prestrojavanja nepočetnih silaznih naglasaka druge mogućnosti i ta je, kako sugerira Vukušić, bliska zapadnom novoštokavskom naglašavanju.²⁵

[25] S. Vukušić ima kao primjer zapadnoga novoštokavskog naglašavanja riječ *Novopazar̄če*. Zapadno mu novoštokavsko naglašavanje predstavlja šest informanata:

Četvrta se mogućnost s čelnim naglaskom, a to znači kratkosilaznim na prvom slogu (tipa *Dalmatinče!*) smatra klasičnom normom²⁶, pa je i noviji standardolozi odlučno propisuju.²⁷

Da tu propis bezrazložno brani nepopustljivo načelo nedopustivosti silaznih naglasaka na nepočtetnim slogovima, više je nego očito jer se i s najboljim osjećajem za jezik duže riječi, a osobito složenice, u vokativu normalno govore sa silaznim naglaskom na predzadnjem slogu: *Banjalūko!*, *lokomotīvo*, *pogorjelče*, *bogoslōvče*, *brodolōmče*, *poljodjelče* i sl. Dapače, horrible dictu, osjećaj jezične pravilnosti i njegove višestruke sustavnosti odbacuje kao umjetno, jeziku nesvojtveno široko generaliziranje samo jednog načela, naglašavanje *Bānjalūko*, *lōkomotīvo*, *pōgorjelče* itd.

Pošavši od jedne Klaićeve indikacije,²⁸ ispitani smo vokative riječi *cicamāca* i *bubamāra* na 66 studenata fonetike i logopedije u Zagrebu. Na tabeli koja slijedi »a« znači da ispitanik normalno govori *cicamāco* i *bubamāro*, »A« znači da ispitanik smatra da je naglasak *cicamāco* i *bubamāro* pravilan, književan, »b« znači da ispitanik govori *cīcamāco* i *būbamāro* i »B« da smatra da je taj naglasak pravilan.

	29				13			24				66				
	neštokavci				miješani			štokavci				svi zajedno				
	a	A	b	B	a	A	b	B	a	A	b	B	a	A	b	B
cicamāca	29	29	—	—	12	11	1	2	24	23	—	1	65	63	1	3
bubamāra	23	23	6	6	10	9	3	4	22	21	2	3	55	53	11	13

Rezultati pokazuju da je zanemariv broj onih studenata koji govore ili misle da je pravilno govoriti čelni naglasak u vokativu tih riječi. Kako su rezultati približno jednaki u grupi štokavaca i neštokavaca, treba razumno zaključiti da je silazan naglasak u ovakvim okolnostima štokavskom endogen te da nije u njega ušao iz drugih govora u kojima je nepočetni silazni naglasak sasvim slobodna mogućnost. To što je u *cicamāco* nešto manji broj b-odgovora, može se protumačiti većim stupnjem očitosti složenosti te riječi jer se *māca* i samostalno koristi u sličnom značenju, a *māra* u značenju bube ne.

U novoštokavskom imenice koje u nominativu imaju uzlazni naglasak na predzadnjem slogu u genitivu množine s nepostojanim a metatoniraju taj

iz Makarske, Imotskog, Posušja, Vrlike, Gospića i Senja (Stinice). (U radu »Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na Ø«, Jezik, XXIII, Zagreb 1976, str. 92—119).

[26] Tj. Daničićeva. (D. Daničić: Srpski akcenti, Srpska kraljevska akademija, Beograd — Zemun, 1925).

[27] Npr. S. Pavešić: »Prebacivanjem akcenta na prvi slog (recesivnim akcentom) obilježeni su: — vokativ imenica kojima je polazni akcentat jedan od uzlaznih na predzadnjem slogu, npr. *bjegūnac* — *bjēgūnce*, *bogoslōvac* — *bōgoslōvče*, *Dalmatinac* — *Dālmatinče*, *pomoćnik*, *pomoćnika* — *pōmoćniče*... *Banjalūka* — *Bānjalūko*«. (Cit. dj. pod 7, str. 419).

[28] B. Klaić je držao da bi vokativi riječi *cicamāca* i *bubamāra* mogli imati silazni naglasak na predzadnjem slogu: *bubamāro*, *cicamāco*. (Prema bilješkama s njegovih predavanja na Kazališnoj akademiji u Zagrebu).

naglasak u silazan nakon kojega slijede još dva duga sloga, pa je takvo pravilo uspostavljeno i za standardni izgovor. Tako je od *sudac* g. mn. *sudaca*, *pismo* g. mn. *pisama*, *društvo* g. mn. *društava* itd. Silazan naglasak kao morfološki znak genitiva množine pojačava još i grupa riječi koje u nominativu množine imaju kratkouzlazni na trećem slogu od kraja, a u genitivu ga množine mijenjaju u kratkosilazan (npr. *seljani* — *seljana*, *batine* — *batina*, *bubrezi* — *bubrega* itd.).

Ako međutim ima još slogova ispred nominativnoga uzlaznoga (npr. *Dalmatinac*, *palačinka*, *božanstvo*), tri su moguća načina naglašavanja genitiva množine. Jedan je da se zadrži uzlazni naglasak (da bude *Dalmatinaca*, *palačinkana*, *božanstava*) i time poništi prozodijski morfološki znak, koji je, istakli smo, vrlo snažan. Za takvo se rješenje neki stručnjaci i zalažu, u najdoslovnijem smislu te riječi.²⁹ Opravdanje za to može biti samo ustaljenje naglasaka. Druga je mogućnost da se genitivna silaznost ostvari i odmah poništi prebacivanjem tog silaznog nedopuštenog naglasaka za slog naprijed, koji pri tome postaje kratkouzlazni, dakle, da bude *Dalmatinaca*, *palačinkana*, *božanstava*. Takvu mogućnost kao jedinu klasična norma i priznaje.³⁰ Treba reći da ima dovoljno unutarnjih jezičnih sila koje se tomu protive. Prva je da bi tim imenicama to postalo jedini oblik s pomaknutim naglaskom (uz još ne tako siguran vokativ jednine, o kojem je bilo riječi). Druga je otpor naglasnog sustava prema preskakivanju silaznih naglasaka ako za sobom ostavljaju više od dva nenaglašena sloga, a u ovom slučaju čak duga.³¹ Treća je, i čini nam se najjača, sustavna silaznost koja se nastoji ostvariti kao morfološki znak za genitiv množine u takvih imenica. Svim se tim silama suprotstavlja samo jedna jezična sila, ona o neprihvatljivosti silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima, koja i nije, vidjeli smo, sasvim nepopustljiva ni u standardnom jeziku ni u govornima na koji se on najviše oslanja.

Da je dugosilazni naglasak na trećem slogu od kraja u genitivu množine blizak i običan zapadnim novoštokavcima, prvi je upozorio Vukušić³² jer nje-

[29] S. Vukušić (u navedenom radu pod 24) daje podatke prema kojima pet od šest ispitanika govori silazni naglasak u genitivu množine takvih imenica (tipa *Dalmatinaca*), a samo jedan od njih (S, vjerojatno sam autor) naglašava *dobitaka*, *Dalmatinaca*, *parlamentaraca*, *sveučilištaraca*, *Novopazaraca*, *čuturoispilaca*, pa zaključuje: »Iako je ona (intonacija, pr. aut.) u većine informanata silazna, trebalo bi ipak kao normu prihvatiti uzlaznu intonaciju ... Taj bi pomak ... išao u prilog opcjoj novoštokavskoj naglasnoj normi da silazni naglasici ne mogu biti u sredini riječi.« (nav. rad, str. 112—113).

[30] »Metatonijom iz morfoloških razloga obilježeni su: ... — gen. plur. imenica m. i s. r. koje u tom padežu imaju nepostojano a, a u nom. se izgovaraju s dugouzlaznim akcentom na predzadnjem slogu, npr. *valjak* — *valjaka*, *pismo* — *pisama*, *društvo* — *društava*. Ako ispred naglašenoga sloga ima još koji slog, metatonijski se akcent genitiva premješta na prethodni slog kao kratkouzlazni (jer je taj slog uvijek kratak), npr. *dobitak*, *dobitaka* (> *dobitāka*), *komarac* — *komaraca* (> *komaraca*), *brežuljak* — *brežuljaka* (> *brežuljaka*), *dovolstvo* — *dovolstava*, *Novopazarac* — *Novopazaraca*, *Dalmatinac* — *Dalmatinaca*...« (S. Pavešić, cit. dj. pod 7, str. 422.) Naši se vrsni i u ortoepiji obrazovani govornici (v. pod 18) također pridržavaju tog pravila.

[31] Usporedi što je o tome rečeno na 2. str. i u primjedbi 7 i 11.

[32] U radu navedenom pod 24.

govih pet od šest informanata govori *Dalmatīnāca*, *parlamentārāca*, *Novopazārāca*, *čuturoispilāca*, *sveučilištārāca* i *dobītāca*. On takvo naglašavanje označava kao zapadno za razliku od Daničićeva naglašavanja, ali mu je strana pomisao da bi tako nešto »nesustavnoga« moglo biti ponuđeno da bude i ortoepično. Mi smo niz imenica toga tipa ponudili našim studentima i ispitanicima u dva naglašavanja, s dugosilaznim naglaskom na trećem slogu od kraja (odgovor a znači »tako govorim«, odgovor A »smatram da je pravilno«) i s kratkouzlaznim na četvrtom slogu od kraja (b znači »tako govorim«, B — »smatram da je pravilno«). Evo pregleda tog ispitivanja:

	29 neštokavci				13 miješani			24 štokavci				66 svi zajedno				
	a	A	b	B	a	A	b	B	a	A	b	B	a	A	b	B
trenutaka	18	26	11	3	6	6	7	7	12	16	12	8	36	48	30	18
božanstava	27	27	2	2	11	11	2	2	23	21	1	3	61	59	5	7
iskustava	28	29	1	—	12	12	1	1	22	20	2	4	62	61	4	5
blizanaca	16	23	13	6	7	6	6	7	18	15	6	9	41	44	25	22
komaraca	28	28	1	1	10	10	3	3	21	21	3	3	59	59	7	7
podataka	23	26	6	3	10	7	3	6	21	21	3	3	54	54	12	12
tudinaca	19	24	10	5	6	6	7	7	19	21	5	3	44	54	22	12
muškaraca	29	29	—	—	10	9	3	4	23	24	1	—	62	62	4	4
Dalmatinaca	27	28	2	1	11	11	2	2	23	24	1	—	61	64	5	2
sinovaca	17	20	12	9	8	7	5	6	22	21	2	3	47	48	19	18
palačinaka	29	28	—	1	10	8	3	5	24	22	—	2	63	58	3	8
Crnogoraca	11	25	18	4	6	5	7	8	10	17	14	7	27	47	39	19
Makedonaca	21	27	8	2	9	8	4	5	18	23	6	1	48	58	18	8
šarplaninaca	24	27	5	2	10	10	3	3	22	23	2	1	56	60	10	6
%	78	90,3	22	9,7	69,3	62,7	30,8	37,3	83	86	17	14	78	84	22	16

Pregledaju li se podaci u rubrici »svi zajedno«, lako je vidljivo da preteže silazno naglašavanje u genitivu množine, i to bi se u 78% slučajeva tako normalno izgovorilo, a da je tako i pravilno ispitanici su još i uvjereniji (84%). Riječ *Crnogoraca* (prema nominativu *Crnogorac*) više od polovice ispitanika normalno naglašava *Crnogorāca*, premda i za nju većina drži da je pravilnije naglasiti *Crnogōrāca*. Ono što se iz šturih podataka ne vidi, a to je da je ne mali broj ispitanika inačicu b (tipa *komaraca*, *sinovaca*, *palačinaka*) odbio odlučno, smatrajući je čak komičnom.

Za temu o silaznim naglascima na nepočetnim slogovima od osobite je važnosti ponašanje samih štokavaca.³³ Oni bi u 83% slučajeva normalno naglašavali genitive množine tih riječi s dugosilaznim naglaskom u sredini riječi (dakle, *trenūtākā*, *muškarāca*, *Dalmatīnāca* itd.), a to znači još češće nego čitava ispitana populacija. Štoviše, oni smatraju da je tako i pravilno (86%) sve i kad tako neki od njih ne bi naglašavali. Očito je da tim štokavcima takvo naglašavanje dolazi iz njihova unutarnjeg doživljaja jezika, pogotovu što štokavci teško prihvaćaju naglasne sugestije sa strane. Iz toga bi se moglo

[33] Ispitani su štokavci bili iz: Pakraca 4, Sinja 2, Daruvara, Dubrovnika, Đakova, Livna, Svilanja, Titograda, Sombora, Garešnice, Siska, Bugojna, Komina, Karlovca, Maglaja, Vojnića, Imotskog 2, Petrinje i Šibenika.

zaključiti da ni u naš praktički standard genitivni silazni naglasak na nepočetnom slogu nije morao nadoći iz govora koji silazne naglaske mogu imati na bilo kojem slogu, a njihovi se govornici tim standardom služe kao svojim, te da nije morao ni ući kroz tuđice, već izravno iz samog štokavskog naglasnog bića. Ako standardolozu tu činjenicu zanemaruju ili prešućuju, u nakani da standard što više usustave, to živom standardnom jeziku niti što pomaže, niti se on može tako ponašati.

Neki glagoli infinitivan uzlazni naglasak mijenjaju u prezentu u silazan. Tako npr. *pítati, písati, vóljeti, igrati* i sl. imaju prezent *pítam, pišëm, vólím, igrám*. Ako ispred uzlaznog naglasaka u infinitivu postoji još koji slog, u prezentu je moguće da se ostvari silazan naglasak na nepočetnom slogu, npr. da od blebétati bude blebécëm, svjedočiti svjedóčím, pohvaliti pohválím i sl. Treba reći da se takvo naglašavanje često i čuje, ali ne i od uzornih govornika standarda. Mi smo na našim ispitanicima testirali samo jedan glagol, *kokodakati*, tražeći od njih da se odluče između naglašavanja *kokodačëm* i *kokodačëm*, kako je prema normi ispravno.³⁴ 80% ispitanika govori kao što i norma predviđa, *kokodačëm*, ali ih je manji broj (50%) uvjeren da je tako i pravilno, i to podjednako neštokavaca kao i štokavaca. Zasad bismo možda mogli reći da kod glagola »ostaje sve po starom«, ali se ne bi smjelo olako zanemariti unutarnje naglasno naprezanje u njima koje se jednom može prelomiti. Zato bi i taj odsječak naglasnog ustrojstva trebalo temeljitije socio-fonetski ispitati.

Da zaključimo! Nesporno je bitna odlika našega standardnog jezika da u njemu postoje četiri naglaske te da se silazni naglasci, kad se zateknu na nepočetnim slogovima naglasnih riječi, teže premjestiti naprijed. Istina je međutim i to da se to ne događa uvijek jer u jeziku postoje i druge težnje, također unutarnje, koje ponekad mogu i nadjačati. Zato su u živom jeziku iznimke beziznimne. To što one otežavaju učenje jezika, zamršuju njegov opis, a standardologe, kad je riječ o standardnom jeziku, sile na odluku tek nakon kolebanja, ne može biti razlogom da ih se zaobilazi ili nasilno »usustavljuje«. Tvrditi da naš standardni jezik nikako ne dopušta silazne naglaske na nepočetnim slogovima, a da svaki pravi novoštokavac, koji bi trebao biti izvorni govornik koji taj jezik ovjerava u njegovoj temeljnoj strukturi, ne bi »ni za živu glavu« mogao izgovoriti »*Idem u školu*«, »*Najgörnji nlje isto što i najdônji*«, »*Brodovlásnici su bogati*«, »*Zaključak je afežea*«, »*Najeo se palačínaká*«, »*Dodi, cicamáco*« i sl., proizvoljno je pojednostavljenje.

Kako se naš standardni jezik uzgaja i na podlogama drugih, neštokavskih govora, koji silazne naglaske imaju u bilo kojem položaju, a i pod osmoskim tlakom drugih jezika, razmjeri su pojave silaznih naglasaka na nepočetnim slogovima mnogo širi nego što su ovdje opisani. Hotimično smo se

[34] Tako npr. u Pavešićevom djelu navedenom pod 7, str. 423, stoji: »Ako ispred naglašenoga sloga ima još koji slog, u prezentu se metatonijski akcenat prenosi na prethodni slog kao kratkouzlazni (jer su svi ti prethodni slogovi kratki), npr. *protrnúti* — *protřnëm* (> *protřnëm*), *škrđútnuti* — *škrđútnëm* (> *škrđútnëm*), *pohvaliti* — *pohválím* (> *pohválím*), *životariti* — *živótarím*, *donositi* — *dónosím*, ... *kokodakati* — *kokodačëm* ...« itd.

ograničili na samo ona sustavna naglasna svojstva našega standarda koja su inherentna njegovim štokavskim temeljima da bismo utvrdili kako on u samom sebi sadrži mogućnost komuniciranja s tim izvanjskim naglasnim utjecajima.

Ivo ŠKARIĆ,
Faculty of Philosophy, Zagreb
Zrinka BABIĆ,
Faculty of Philosophy, Zagreb
Đurđa ŠKAVIĆ,
Academy of Drama, Zagreb
Gordana VAROŠANEĆ,
Political Science Faculty, Zagreb

Falling Stresses in Non-initial Syllables

SUMMARY

The leading idea of the article is that neo-stokavian idioms which were used as a basis for present-day standard speech, have the inherent prosodic potential able to generate falling stresses on non-initial syllables. This potential is manifested in the shift of the falling stress to the preceding unstressed word in numerous compound words, superlatives and abbreviations bearing a falling stress on a non-initial syllable and in certain case forms (vocative singular and genitive plural) of some nouns in which rising stresses are systematically changed into the falling ones. This idea is opposed to the idea of the destruction of the stress system subject to exterior influences.